

Axborotning o'lchov birliklari. Sanoq tizimlari

Reja:

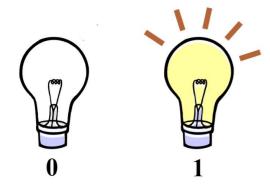
- Axborot o'lchov birliklari
- Sanoq sistemasi haqida tushuncha
- Sonlarni bir sanoq sistemasidan ikkinchi sanoq sistemasiga o'tkazish
- Ikkilik sanoq sistemasida arifmetik amallarni bajarish

Axborotni o'lchash

Axborot o'lchov birliklari

Binary Digit (bit)

```
1 \text{ bit} = 0 \text{ or } 1
1 bayt (1 B) = 8 bit
1 Kilobayt (1 KB) = 1024 B
1 Megabayt (1 MB) = 1024 KB
1 Gigabayt (1 GB) = 1024 MB
1 Terabayt (1 TB) = 1024 GB
1 Pettabayt (1 PB) = 1024 TB
1 Ekzabayt (1 EB) = 1024 PB
1 Zettabayt (1 ZB) = 1024 EB
1 Yottabayt (1 YB) = 1024 ZB
1 Bronobayt = 1024 YB
1 Geopbayt = 1024 Bronobayt
```

Axborot o'lchov birliklari

Amaliyotda baytdan katta axborot hajmining oʻlchov birliklari qoʻllaniladi. Ularni quyidagicha tasvirlaymiz:

```
1 kilobayt = 1 Kb = 1024 bayt = 2^{10} bayt;

1 megabayt = 1 Mb = 1024 Kb = 2^{10} Kb=2^{20} bayt = 1048576 bayt;

1 gigabayt = 1 Gb = 1024 Mb = 2^{10} Mb=2^{30} bayt = 1073741824 bayt;

1 terabayt = 1 Tb = 1024 Gb = 2^{10} Gb=2^{40} bayt = 1099511627776 bayt;

1 petabayt = 1 Pb = 1024 Tb = 2^{10} Tb=2^{50} bayt = 1125899906842624 bayt.
```

Axborot hajmi oʻlchov birliklari orasidagi bogʻlanishni quyidagi sxema orqali ifodalash mumkin:

	:8→		:1024→		:1024→		:1024→	
bit		bayt		kilobayt		megabayt		gigabayt
	-8←		.1024←		.1024←		.1024←	

Sanoq sistemasi nima?

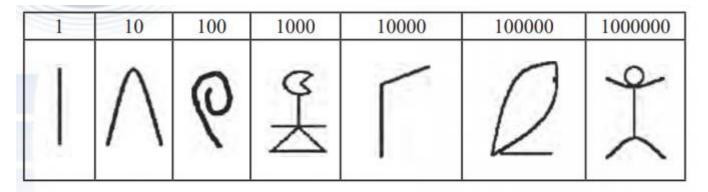
Odamlar oʻrtasida muomala vositasi boʻlmish til kabi sonlarning ham oʻz tili mavjud boʻlib, u oʻz alifbosiga ega. Bu alifbo raqamlar va sonlarni ifodalash uchun qoʻllaniladigan belgilardan iboratdir.

Arab raqamlari: 0, 1, 2, . . ., 9;

Rim raqamlari: I, V, X, L, C, D, M sonlar alifbosining elementlari hisoblanadi.

Qadimgi Misr oʻnlik sanoq sistemasida sonlar raqamlarning birlashmasi koʻrinishida yozilgan boʻlib, har bir raqam ketma-ket 9 martadan ortiq takrorlanmagan:

Masalan, Misr oʻnlik sanoq sistemasida 632107 soni quyidagicha yozilgan:

Mayya sanoq sistemasida 0 raqami va yana 19 ta raqam kiritilgan. Mayya sanoq sistemasi gorizontal yoʻnalishda emas, balki vertikal yoʻnalishda yozilgan. Masalan: $20=1 \cdot 20 + 0$; $32=1 \cdot 20 + 12$; $429=1 \cdot 20^2 + 1 \cdot 20 + 9$; $4805=12 \cdot 20^2 + 0 \cdot 20 + 5$.

Sonlar	20	32	429	4805
3-xona			•	••
2-xona	•	•		0
1-xona	0	••	••••	

0	1	2	3	4
5	6	7	8	9
10	11	12	13	14
15	16	17	18	19

Biz kundalik hayotimizda qaysi sanoq sistemasi ishlatamiz?

10 s.s.

Eng ko'p tarqalgan 10 lik sanoq sistemasidir. **O'nlik sanoq** sistemasida 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 raqamlari ishlatiladi. Ularni birlashtirgan holda yangi son hosil qilish mumkin.

Agarda sizda:

- -1 ta yacheyka bo'lsa 0 dan 9 gacha
- -2 ta yacheka bo'lsa 0 dan 99 gacha
- -3 ta yacheka bo'lsa 0 dan 999 gacha

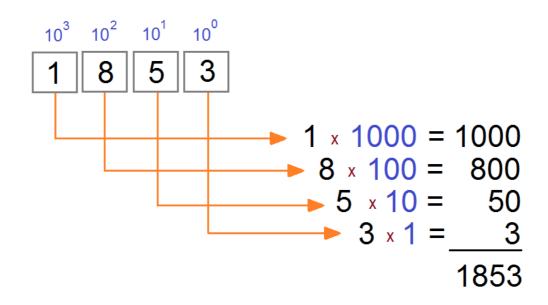
7

7 8

5 | 7 | 8

Yacheykalar o'ngdan chapga qarab ketma-ketlikda koeffisentga ega 10^0, 10^1, 10^2, ...

Kompyuter qaysi sanoq sistemasini ishlatadi?

Kompyuter millionlab tranzistorlardan (yoqib-o'chirgich, electronic switches) foydalangan holda ishlaydi. Har bir tranzistor ikkita holatga ega: **yoqilgan** yoki **o'chirilgan**. Yoqib-o'chirish holati binar (ikkilik) ma'lumotni ifodalashi mumkin, ha yoki yo'q, to'g'ri yoki noto'g'ri, 1 yoki 0. Komputerda axborotning asosiy o'lchov birligi ikkilik belgidir (binary digit). Kompyuter o'zida juda ko'p turli xil ma'lumotlarni ifodalay olishi mumkin bo'lishiga qaramasdan barcha ifodalar tranzistorning ON/OFF holatiga keltiriladi (mos holda 1 va 0).

2 s.s.

Ikkilik sanoq sistemasida 0 va 1 raqamlari ishlatiladi. Ularni birlashtirgan holda yangi son hosil qilish mumkin.

Agarda sizda:

-1 ta yacheyka bo'lsa **0** va **1**;

? 🗘 🕽

-2 ta yacheka bo'lsa **00, 01, 10,** va **11**

1 0 , 1 1

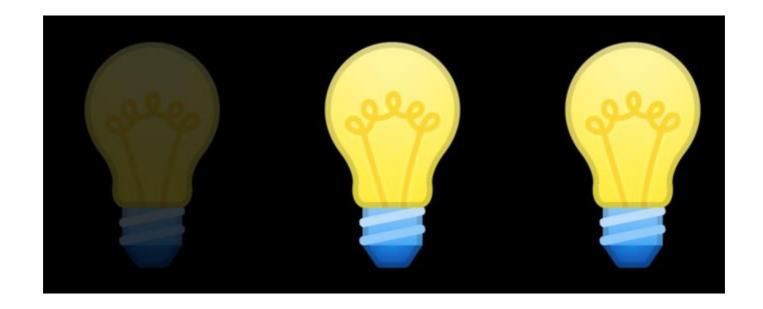

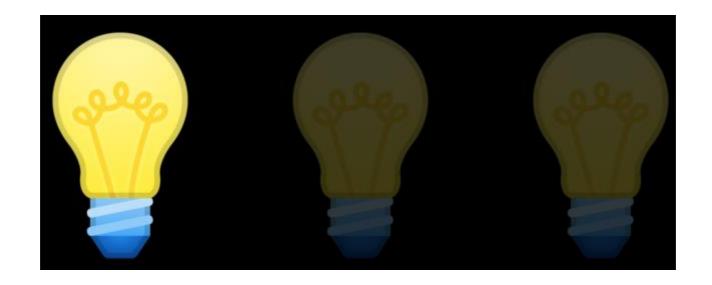

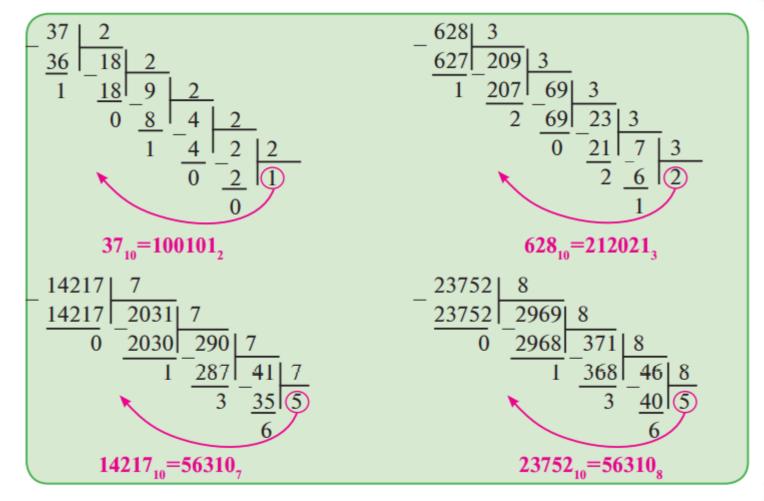
Sonlarni 10 s.s. dan boshqasiga o'tkazish

Natural sonlarni o'nlik sanoq sistemasidan boshqasiga o'tkazish uchun berilgan sonni o'tkaziladigan sanoq sistemasining asosiga bo'lamiz. Agar hosil bo'lgan son bu asosdan katta bo'lsa, bo'lishni bu asosdan kichik bo'lgunga qadar davom ettiramiz. So'ngra hosil bo'lgan qoldiqlarni oxiridan boshlab yozib chiqamiz. Natijada hosil bo'lgan son o'tkaziladigan sanoq sistemasidagi son bo'ladi.

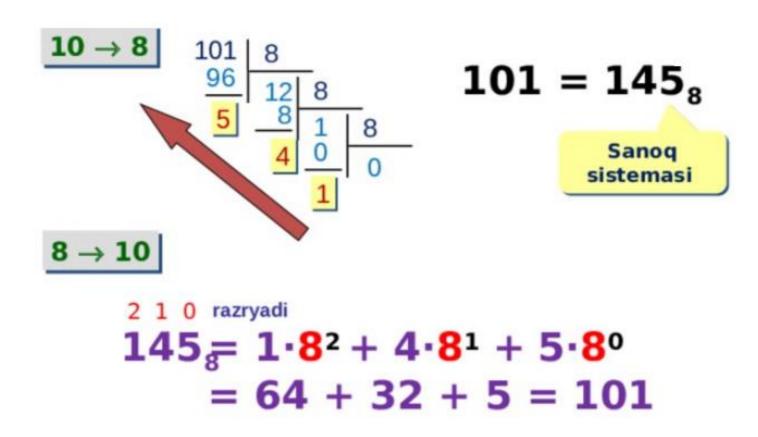

Namuna:

10 s.s. <-> 8 s.s.

16 lik sanoq sistemasi

16 lik sanoq sistemasida faqat 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, A(10), B(11), C(12), D(13), E(14) va F(15) raqam va belgilari mavjud:

1E3, 11A8B, 125ABC, ...

10 s.s. <-> 16 s.s.

Asos (raqam soni): 16 Alfavit: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, A, B, C, D, E, F 10 11 12 13 14 15 10 → 16 107 | 16 6 16 **107** = $6B_{16}$ $16 \rightarrow 10$ 2 1 0 razryadi $1C5_{16} = 1.16^2 + 12.16^1 + 5.16^0$ = 256 + 192 + 5 = 453

Misollar

$$22B_{16} =$$

4 lik		0	1	2	3	10	11	12	13	20	21	22	23	30	31	32	33	100
5 lik		0	1	2	3	4	10	11	12	13	14	20	21	22	23	24	30	31
6 lik		0	1	2	3	4	5	10	11	12	13	14	15	20	21	22	23	24
7 lik		0	1	2	3	4	5	6	10	11	12	13	14	15	16	20	21	22
8 lik	asi	0	1	2	3	4	5	6	7	10	11	12	13	14	15	16	17	20
9 lik	sistemasi	0	1	2	3	4	5	6	7	8	10	11	12	13	14	15	16	17
10 lik		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
11 lik	sanoq	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	10	11	12	13	14	15
12 lik	saı	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	В	10	11	12	13	14
13 lik		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	В	C	10	11	12	13
14 lik		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	В	C	D	10	11	12
15 lik		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	В	C	D	Е	10	11
16 lik		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	В	C	D	Е	F	10

Sonlarni bir sanoq sistemasidan boshqa sanoq sistemasiga o'tkazish

Sonlarni ixtiyoriy **p** asosli sanoq sistemasidan **q** asosli sanoq sistemasiga oʻtkazish uchun, son avval **p** asosli sanoq sistemasidan oʻnlik sanoq sistemasiga oʻtkaziladi, soʻng oʻnlik sanoq sistemasidan **q** asosli sanoq sistemasiga yuqoridagi usullarda oʻtkaziladi. Demak, oʻnlik sanoq sistemasi ixtiyoriy pozitsiyali sanoq sistemalari orasida «**koʻprik**» vazifasini oʻtaydi. Masalan:

Misol:

Ikkilik sanoq <u>sistemasida berilgan</u> 101110 sonini o'nlik sanoq sistemasiga o'tkazing.

Yechish

$$101110_2 = 1 \cdot 2^5 + 0 \cdot 2^4 + 1 \cdot 2^3 + 1 \cdot 2^2 + 1 \cdot 2^1 + 0 \cdot 2^0 = 32 + 0 + 8 + 4 + 2 + 0 = 46_{10}$$

$$101110_2 = 2^5 + 2^3 + 2^2 + 2^1 = 32 + 8 + 4 + 2 = 46_{10}$$

Javob: 46₁₀

Misol:

8 lik sanoq sistemasida <u>berilgan</u> 467 sonini 10 lik sanoq sistemasiga o'tkazing.

Yechish

Javob: 311₁₀

Misol:

O'n <u>oltilik sanoq</u> sistemasida berilgan 3AF sonini o'n asosli sanoq sistemasiga o'tkazing.

Yechish

2 8 16 lik sanoq sistemalari

Sonlarni o'tkazishda 2, 4, 8, 16 lik sanoq sistemalarida yuqoridagi usullardan farqli kodlashni diada, triada va tetrada usullaridan foydalanish qulay. Sonlarni bunday o'tkazish (kodlash)da butun son oldiga yozilgan 0 raqamlari son qiymatiga ta'sir etmasligi hisobga olinadi. Diada, triada va tetrada usullarida «ko'prik» vazifasini ikkilik sanoq sistemasi o'taydi. Quyidagi misollar orqali o'tkazish mohiyatini tushunish mumkin:

$$72005642_{8} = \underbrace{111}_{7} \underbrace{010}_{2} \underbrace{000}_{5} \underbrace{101}_{6} \underbrace{110}_{4} \underbrace{000}_{2_{8}} = 111010000101110100010_{2}$$

$$10001001010_{2} = \underbrace{010}_{2} \underbrace{001}_{1} \underbrace{001}_{1} \underbrace{010_{2}}_{1} = 2112_{8}$$

$$FE10A_{16} = \underbrace{1111}_{F} \underbrace{1110}_{E} \underbrace{0001}_{1} \underbrace{0000}_{0} \underbrace{1010_{2}}_{A_{16}} = 111111110000100001010_{2}$$

2 s.s. -> 8 s.s.

Ikkilik sanoq sistemasidan sakkizlik sanoq sistemasiga o'tish 1001011101111,

1 qadam o'ng tomondan boshlab triada usulida ajratib chiqamiz:

001 001 011 101 111₂

2 qadam. Har bir triadani 8lik sanoq sistemasidagi raqami bilan almashtiramiz

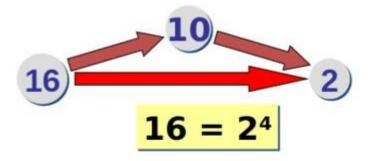
001 001 011 101 1112

1 1 3 5 7

Javob: $1001011101111_2 = 11357_8$

16 s.s. -> 2 s.s.

Tetrada usilida ikkilik sanoq sistemasining 4 ta raqami olinadi

O'n oltilik sanoq sistemasida berilgan 3FD5 sonini ikkilik sanoq sistemasiga o'tkazing.

Yechish: 3=0011, F=1111, D=1101, 5=0101

Javob: 11111111010101₂

Topshiriq

1. O'tkazishni bajaring:

a) 10111101 ₂ →	? ₁₀ 189	b) $1110000_3 \rightarrow ?$	1053 ₁₀	d) $6317_{10} \rightarrow ?_{11}$	4823
e) $1190_{10} \rightarrow ?_7$	3320	f) $909_{10} \rightarrow ?_9$	1220	g) $1236_{10} \rightarrow ?_3$	1200210
h) $11011 \rightarrow ?_{16}$	1B	i) $13021_4 \rightarrow ?_{16}$	1C9	j) $1A2B_{15} \rightarrow ?_{10}$	5666

2. Triada kodlash jadvalidan foydalanib, oʻtkazishni bajaring:

a) $101111101_2 \rightarrow ?_8$ 275	b) $1110000_2 \rightarrow ?_8$ 160	d) $1001101_2 \rightarrow ?_8$	115
e) $1170_8 \rightarrow ?_2$ 1001111000	f) $707_8 \rightarrow ?_2$ 111000111	g) $1236_8 \rightarrow ?_2$	1010011110

3. Tetrada kodlash jadvalidan foydalanib, oʻtkazishni bajaring:

2 s.s. da amallar bajarish

Ma'lumki ikkilik sanoq sistemasi faqat ikkita: 0 va 1 raqamlaridan tashkil topgan. Bu sistemada qo'shish, ayirish va ko'paytirish amallari quyidagicha bajariladi:

Qo'shish	Ayirish	Koʻpaytirish	
0 + 0 = 0	0 - 0 = 0	$0 \cdot 0 = 0$	
0 + 1 = 1	1 - 0 = 1	$0 \cdot 1 = 0$	
1 + 0 = 1	10 - 0 = 10	$1 \cdot 0 = 0$	
1 + 1 = 10	10 - 1 = 1	1 · 1 = 1	

Namuna:

2-misol. 1101101,001+1000101,001

Yechish:

$$+\frac{1101101,001}{1000101,001}\\ \hline 10110010,010$$

Javob: 101100.

3-misol. 101010 — 10011

Yechish:

$$-\frac{101010}{10011}$$

$$-10111$$

Javob: 10110010,01.

4-misol. 110011,01 - 10111,101

Yechish:

$$-\frac{110011,010}{10111,101}$$

$$\overline{11011,101}$$

Javob: 10111.

Javob: 11011,101.

BINARY MULTIPLICATION

Topshiriq

1. Ikkilik sanoq sistemasida berilgan sonlar ustida qoʻshish amalini bajaring:

a) 101+111	1100	b) 1101+110	1 0011	d) 1111+1011	1 1010
e) 1011+110	1 0001	f) 1010+1111	1 1001	g) 11,011+101,01	1100,101

2. Ikkilik sanoq sistemasida berilgan sonlar ustida ayirish amalini bajaring:

100	a) 1010-110	b) 1100-11 1001	d) 1011-101,11	101,01
10110,10	e) 11011,11-101,01	f) 1111-10,11 ₁₁₀₀	g) 1101,101-1001,01	100,001

3. Ikkilik sanoq sistemasida berilgan sonlar ustida koʻpaytirish amalini bajaring:

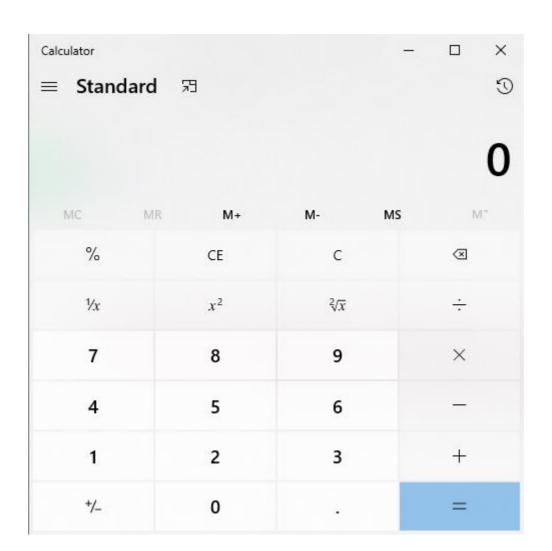
1111	a) 101 · 11	b) 110 · 101 11110	d) 111 · 11
101111,11	e) 1011 · 11,01	f) 1111,01 · 101	g) 101,11 · 1,101

10101

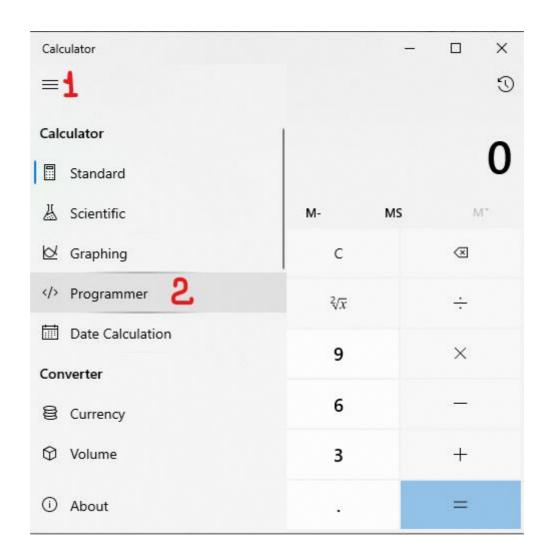

Kalkulyatorda sanoq sistemalari bilan ishlash

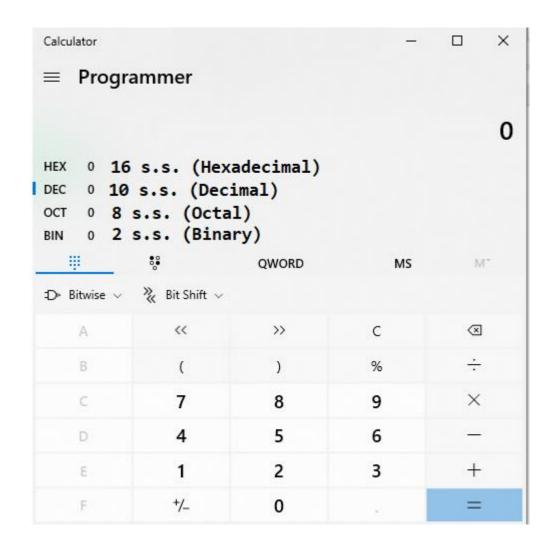

Darsda bajarilgan masalalarni kalkulatorda bajarish

E`tiboringiz uchun rahmat!